

Takács Rajmund

ELTŰNŐ-FELTŰNŐ VIZEK NYOMÁBAN

2023-08-05 | ESSZÉ

Amikor gimnazista tanítványaimnak a közvetett következtetésről beszéltem, rendhagyó példa ötlött eszembe. Szülőfalum nevére gondoltam, arra, hogy a „Gunaras” településnév miként feltételezi, hogy a ma kultúrsztyeppként ismert Vajdaság tartomány közepén valaha sok mindent, így az említett település nevét is, a víz határozta meg. A levezetés persze egyszerű, a nedves területeken víziszárnyasokat

neveltek, amiről a vidéket, majd az ott kialakuló tanyaközpontot is elnevezték. A példa rámutat az emberi gondolkodás jellegzetességére: hajlamosak vagyunk a szemmel látható eredményekre figyelni s azt egyetlen, közvetlen okra visszavezetni. Ugyanúgy, ha egy településről és térségéről beszélünk, könnyen elsikkadhatunk olyan nem látható közvetett tényezők felett, amik sokszor a terület már elfeledett vagy elfedett sajátosságaiból fakadnak. Jelenleg a falu és környékének lakói sem tulajdonítanak sok fontosságot múltjuk vizenyős jellegének, és egyelőre kétesnek tűnő jövőjük alakulásában sem szánnak annak sok szerepet.

VIZEK

Pedig még sokan szenvedik az elmúlt év (2022) kíméletlen szárazságának következményeit, s még a legnaivabbak sem nyugtatják magukat a nagyapák csalóka emlékeivel, mondván „volt már ilyen azelőtt is”. Most mindenki azt érezheti, hogy ez valami újnak a kezdete. A negyven fokot meghaladó hőhullámok, az eltűnő telek, az orkányszerű viharok és a még előttünk álló sokféle időjárási anomália rendszeressé vált. Azt sem gondolhatjuk, hogy ez csak a mi egyébként is labilis éghajlatú vidékünk sajátossága, hiszen az információs korszak lehetőségei és szabadsága kéréletlenül megmutatja, hogy mindez ugyanúgy sújtja kiegyensúlyozottnak hitt kontinensünket. Az Alpok kiapadhatatlannak tűnő vízkészletét levezető Pó gyakorlatilag elfogyott, ahogy a zöldellő atlanti réteket átszelő francia folyók kis híján kiszáradtak. Viszont, néhány évvel korábban végtelen esőzéseket tapasztalhattunk, árvízzé duzzadtak patakok, földcsuszamlásról hallottunk. Mindezek okának általában a globális felmelegedést és a klímaváltozást jelölik meg. Sokak számára az évi egy-két fok hőemelkedés talán nem tűnik végzetesnek, másoknak még pozitívum is a kiszámíthatóbb nyári meleg vagy az enyhe, fagymentes tél.

De – továbbra is a csapadék témájánál maradva – a felmelegedés és a klímaváltozás jelentős hatással van a vízkörforgásra. Ha elfogadjuk, hogy a „szagtalan, színtelen, íztelen folyadék” az élet forrása, azt is figyelembe kell vennünk, hogy útjának megváltozása jelentős kihívás a természet és az emberi kultúra számára is.

LAPOS DOMBOKON ÉS MEREDEK VIZEKEN ÁT

Ha Szegednél lépjük át a határt, a homokhátságot gyorsan felváltja a Tisza szeszélyes lapálya, egyelőre délre tartó utunkat pedig a bácskai löszplató itteni értelemben festői magaslata kíséri, melyre néhol egyenes, meredek, máshol kanyargósan romantikus út vezet fel. A térség eléréséhez nincs is más lehetőség, mint nyugatra fordulni és felkapaszkodni a meredélyre, ahol az egyenletesen művelt szántótáblákat csak néhol töri meg kisebb hajlat. Ezek alján apró erecskék húzódnak vastag nádsövénnyel takarva. Közülük legnagyobb az ún. Csík eret végigkísérő vonulat – legmegkapóbb részeit „Nagyvölgynek” nevezik.

eltérő tájegységek

De ha Kelebia és Szabadka irányából érkezünk, már a határ előtti várakozás során megfigyelhetjük az eltérő tájegységek találkozását. Jobbunkon évszaktól függően feketéllenek, zöldellnek, esetleg sárgállnak vagy éppen hervadoznak a tétován emelkedő löszhalmok. A másik oldalunkon pedig az egykori „sívó” homok mutatja csenevész erdőkkel megzabolázott ábrázatát, hogy majd szőlőknek és gyümölcsösöknek adja át a helyét, bár sem ebből, sem az egykor ugaroknak nevezett szántókból nem sokat láttat a terjeszkedő nagyváros. Alatta viszont egészen Topolyáig, és azon is túl imbolyog a mindig szomjas televényes talaj. Ebből az irányból csak lassan és finoman lejt a táj. A nyáresti kerékpározáskor hirtelen ránk törő hidegrázás jelzi az apró szinteséseket.

VALAMIKORI VIZEK BIRODALMA

Kopolyának nevezik a mélyedést, amely sosem volt elég nagy, hogy valódi erecskét neveljen ki, inkább csak pangóvizes terület maradt. Ha a Topolya–Becse főúton haladunk, láthatjuk, hogy Gunaras település, mint az egykori tanyavilág többi

maradványa, néhol halódó kis falucska, máshol kihalt tanyasor. A műút mellé csak később építkeztek, akkor sem sokan. A helyiek szóhasználatában a „Vilmosé” visszaadja a vidék sajátosságait. A tanyát rajzasztalon tervezték, és teljes mértékben megfelelne annak, amit nyugaton családi gazdaságnak mondanak. Pusztuló mementóként sejteti, mivé alakulhatott volna a vidékünk, ha más fejlődési pályára lép. Az udvarában régóta hányódó medence és strand rejtőzik az egyre terebélyesedő gyomfüggöny mögött. A tanya későbbi tulajdonosa öntözőmedencének építette, hiszen kertészkedésbe kezdett, majd vállalkozó szellemű fivére vette át, és kicsi, de hangulatos strandot épített, amit igen kedveltek az akkor még nagyobb számú helyiek. Állítólag nem pénzügyi, hanem családon belüli ellentétek okozták a csődöt. De a faluba vezető úton az elmúlt évtizedek minden próbálkozása végigkövethető. Betonkocka árulkodik a fűrt kútról, mely locsolót táplál, szemközt almás védőhálóval, odébb modern sertéstelep, a másik oldalon már csak emléke van az egykor elkezdett és félbemaradt hizlaldának. Magukra hagyott új építésű farmtanyák tanúskodnak valamilyen súlyos lépésvesztésről – gabonasiló is épült meg jószágmázsa. Csakhogy ezek nem egyszerű objektumok: mindegyik sorsokat, családok sikereinek és kudarcainak történetét rejt.

Itt érünk a megmaradt Kopolyához. Meredek falú kanális, ami levezette, vagyis mivel vakon végződik, csupán elsüllyesztette a vizeket. Áldás vagy átok volt ez a víz? Tény, hogy a régmúlt időkben, amikor még csak külterjes legelők voltak errefelé, fontos szerepet kapott a teletető és itató hely, majd miután elkezdtek feltörni a gyepet, szállásokkal benépesíteni a tájat, egyre inkább akadállyá vált. Viszont a gyorsan szaporodó szegény réteg hasznát húzta a vizenyőből, olyannyira, hogy az itt kialakult központi falu nevét is ez adta. A huszadik század derekán túl már a modernizációé lett a főszerep, az egykor mezítlábas libapásztorok utódai szakiskolákba kerültek, a magángazdaságokat gépesítették, a szárazzá vált Kopolya-parton pedig felépítették az új szövetkezeti komplexumot. Állítólag léteznek tervek, amik ezt és egy másik (csak elgondolt) csatornát bekötnék a komplex vízrendszerbe. Ha megvalósulna, a vidéken megnőne a vízbőség, legalábbis egy lehatárolt völgyi térségben. De valójában milyen hatása lehet mindennek a térségre? A választ nem a megszokott képet mutató

falvakban érdemes keresni – haladjunk tovább a víz nyomában. Ha nem térünk le az aszfaltról, a másik nagyobb völgyiség felső részébe érkezünk, ahol a nyolcvanas évek végén megépítették a duzzasztóművet.

A TÓ PARTJÁN

Forró nyári napokon felforrósodik a gát betonja, de annyira mégsem, hogy ne lehessen rajta kényelmesen végigdőlni. Mégsem sokan teszik. Néhány környékbeli gyerek, akiknek nincs hová menni, és ahol a szülői gyepelőt meglazítja az élet keménysége. Leginkább a helyi agrárproletárok leszármazottjai, körükben mindig is hamar jött a felnőtté válás; aki pénzt tett le az asztalra, azt a csavargástól sem tilthatták el. Máshogy volt ez a gazdálkodók gyerekeinél, nekik komolyabb dolgokkal illett foglalkozni, pláne munkaidőben. Sokan közülük talán csak az apjuk halála után nőttek fel, a szabad ifjúságból akkor már nem sokat érezhettek. Nem vigasztalta őket más, csak a szerzés mámora. Nem ismerik a tavat sem – esetleg, akinek földje van erre, de nem lehetnek sokan, hiszen az állami gazdaság terjeszkedett itt, a magángazdákat rég elűzték a tagosítással. Idegen számukra, mint ahogy idegen az a néhány nyugdíjas is, akik a szomszédos szocialista mintafaluból – az egykori állami gazdaság központja – járnak le elütni a jutaloméveket, urasan, ahogy irigységgel átszótt gúnyjal mondják errefelé. A gyerekek, a fürdőzők persze zajt csapnak – mégis egy gáton, ember építette szerkezeten állunk, ami sokkal visszatetszőbb lenne elhagyatva, elrejtve. Mögöttünk a műút húzódik, melyen mindig elsuhan egy-két kocsis, teherautó, arról tanúskodva, hogy él a vidék, sőt, sokkal jobban élőnek tűnik az ember és a természet kölcsönhatásaként. Velünk szemben szép ívesen nyílik a völgy, mélyén a víztükör. A tó mellett ösvények vezetnek, lassan az ember keltette zörejek elhalnak, a nádasokban és kicsiny ligetekben a természet hangja szól.

Néha megjelennek különös idegenek is, középosztályi kényelemről árulkodó kocsik parkolnak az elhagyatott őrbódé mellé, városi népek szállnak ki belőlük, irodista hölgyek vagy középkorú urak teljes strandfelszereléssel. Máskor a szomszédos Tanyaszínházban próbáló fiatalok sétálnak le, de olyan is megesett már, hogy egy távolabbi kisvárosból egész társaság érkezett, több család amolyan vasárnapi pikniket rittyentett. Mindannyian olyan helyről érkeztek, ahol elérhető medence vagy egyéb népszerű kiránduló és fürdőhely akad. Hogy miért jöttek? Szerettek volna valami újat felfedezni, ami csendes és nyugodt, az elmondások alapján. Hasonlóról beszélnek a néha igen távolról érkező horgászok is. Tetszik nekik ez a félig vad, félig elhagyatott környék. Egyes üzletemberek is felismerik a térség lehetőségeit. A tó bejáratánál épült ház – a halódó telepesfalu, Sveticevo első portája – rendkívül előnyösen tekint a tárulkozó völgyre és a tóra. Rosszul sikerült házasságok és egyéb, a környék egész nyűgét magán viselő sorsok során üresen maradt portából állítólag vendégházakat építenek.

nézik, mérik a vizet

Máskor magas hasú, fehér kocsik poroszkálnak a gáton, a víz- és halgazdasági vállalat munkatársai, nézik, mérik a vizet. Aszályos években a legfontosabb kérdés, hogy mikor kell elzárni,

ugyanis a földek szomjaznak, a legendásan alacsony fizetéseket kínáló állami gazdaságból lett magáncég pedig igen sokat fektetett az öntözőművek fejlesztésébe az elmúlt években. Az átalakuló vállalatnak joga volt azokat a földeket megtartani, amik elérhetőek a locsolószárnyakkal – ezeket a régebben létrehozott szivattyú és pumpaház is kiszolgálja. A szocialista rendszerben ugyanis a nagyüzemi gazdálkodásnak rendelték alá a vízrendezést, és az öntözőműveket annak megfelelően alakították. Napjainkban az egyéni gazdálkodók is igénylik az öntözést, erre a különböző állami programok is ösztökélnek. A gond csupán annyi, hogy szinte mindnyájan fúrt kutakat használnak, ami a talajvíz szintjének csökkenéséhez vezethet. Mindenesetre az öntözés elterjedése megváltoztatná a környék termelési struktúráját.

LENN A VÖLGYBEN

A tóból betonteknőn keresztül folyik ki a Csík, és hasonlóan meredek falú csatornában, ahogy itt nevezik, „bágervágásban” csordogál tovább. Mindez az elmúlt évtizedek vízrendezésének eredménye, amivel az úgynevezett Moholi-Nagyvölgy fenekét megtisztították a vizenyős árterektől. Hogy az így nyert termőföld mennyiségének mekkora nemzetgazdasági jelentősége van, arról vitatkozhatnánk – nem óriási területekről van szó. Igaz, egyszerűbbé tették a közlekedést, de ma már nyoma is alig van az egykori – egyébként sokáig kitartó – tanyavilágnak, állandó lakos pedig egy sincs. Ahogy előre haladunk a völgyben, egy éles váltással a nagyüzemi parcellák eltűnnek, helyüket a magángazdálkodók területei veszik át. Többnyire ők is a klasszikus szántóföldi termelést folytatják, néha megjelenik egy-egy rendhagyó ipari kultúra. Az egykor jelentős tanyaközpont elhagyott, de még nem beszántott portáin, az út és a csatorna menti gyepen birkanyájak legelésznek. Semmiféle romantikus pásztoréltre vagy természetközelségre nem kell gondolni, csupán az eredeti tőkefelhalmozás sajtószerű formája ez – mégis, a kolompok, a kurjantások, kutyák vakkantása hozzátartozik a vidékhez. Különösen a nyáresték hatnak az érzékekre, ahogy a szomjúságtól megvadult jószágok loholása felferi az aszott földút forró porát, s elkeveredik a birkák szagával. A laposokból hűvös, vadmentával elegyes mocsárillat húzódik fel a vadnarancsnak nevezett gyomfa esszenciájával együtt. Bőven sötét van már, mire a jószágok elcsendesednek, az éjszakát csak a kutyák néha vérszomjasnak ható ugatása tölti be. A falon belül elvackolódnak a biztonságot jelentheti, hogy közben mégiscsak félelmetes, ahogy a völgyre terül a sötét és a csönd, ahogy a sűrű nádasok és a ligetek hirtelen rejtelmesen integető árnyakká változnak.

A kicsiny medence legvégén egy család mást gondolt. Kezdetben ők is gépi szolgáltatással és földbérlettel foglalkoztak – kevéssé sikeresen. Azután megvásárolták az egyik régi szállást, aminek földje leért a vizenyőhöz. Kipucoltatták a medret, így biztosítva az egyenletesebb vízellátást, villamos kapcsolószekrényt helyeztettek ki, a partoldalt pedig szőlővel, gyümölcsössel telepítették be, de helyet kaptak idénzöldségek is, a hosszú gyeprre pedig méhkaptárak kerültek. A szomszéd tanya örököse, már városi lakosként, paprikát termelt, locsolta is, a szemben lévő utódok – egyetemmet végzett tanáreberek – csatlakoztak, de abbahagyták, újramezték; erről árulkodott az út melletti tisztáson kialakított táborhely, felvert sátor. Az elmúlt években egy állami támogatásnak köszönhetően olasz gyártmányú locsolót vásároltak, valamint egy kisvállalkozóval földbe mélyített csöveket fektettek le, így a magasabb domboldalakra is elvezették az öntözővizet. Mindez nem várt együttműködést indított el: az egyik szomszéd gazdálkodó megöntözte az aszályban kókadozó lucernáját, a másik szomszéd pedig a kukoricását. Ezek persze még csak a

lehetőség előhírnökei – sajnos, inkább az önpusztító önzés a norma, és a régi szomszédi-rokoni együttműködés megszűnte után nehezen alakulnak ki újabb szövetkezési formák. Ezen a vidéken mindig is szakadék húzódott a földet tulajdonlók – a gazdálkodók – és az abból kiszorultak között. A huszadik, de a huszonegyedik század sem enyhített ezen, sőt.

időnként újragondolni

Ha a vízrendezés megvalósulna, az értelemszerűen infrastrukturális beruházásokat vagy egyszerűen csak átalakulásokat igényelne. Egy új, öntözésalapú mezőgazdaság megfelelő

építményeket kívánna: utakat, kisebb csatornákat, pumpaházakat, elektromos hálózatot, esetleg kerítéseket, raktárakat stb. Ha az öntözés kerül szóba, sokan talán a természet megerőszkolására gondolnak, hosszan sorolva a tagadhatatlan hátrányokat, míg mások az emberi civilizáció győzelmét látják benne. A fogalmainkat azonban kénytelenek vagyunk időnként újragondolni. Hiszen a térségben nem a víz szabályozása, levezetése, hanem épp a visszahozása teremtené meg a feltételeket az öntözéshez. Ahol pedig megjelenik a víz, újjáéled a természet. Vállalkozó szellemű helyiek már megpróbálkoztak azzal, hogy kiszárított, de szántónak alkalmatlan aljakat kis tavakká alakítottak. Az így „visszanyert” területeket persze óvni és védeni kell – és hasznosítani. Közülük legtovább egy mezőgazdasági gépek gyártásával és kereskedelmével foglalkozó üzletember jutott, az ér partján megvásárolt tanyahelyeken horgászto, táborhely, állatpark létrehozása után húsmarhatenyésztő és látogató központot alakított ki. Ehhez rendezte az igen gondozatlan és elszántott földutat is, megközelíthetőbbé téve a Nagyvölgyet.

Formálódó civil kezdeményezés próbált komplex tervet kidolgozni a térség turisztikai hasznosítására. Segítségükre volt egy környékbeli vállalkozó és a vissza-visszalátogató cserkészcsapat. Vélhetően aktív programokról gondolkodnak, amelyekben a helyieknek és a látogatóknak is egyfajta feladat, hogy feltárják és megértsék térségünk jellegzetességeit, tehát a sport, a pihenés és a tanulás összekapcsolódna. Példaként a helyszínen mutatható be a vízszabályozás menete és hatása, a tanyavilág kialakulása és eltűnése, a különböző korok és társadalmi rendszerek hatása a mindennapi életre és hatása a tájra, a környezeti változások, a globális felmelegedés hatása stb.

LEZÁRÁSKÉPP

Aki – akár gondolatban, akár a valóságban – túrázik itt, hamar völgyünk végéhez ér. A Csík irányt vált és a Tisza felé igyekszik tovább. Néhány éve még az állami gazdaság óriás parcellái zárták le, egybeszántva és egybemosva a nagy lapályt, mint ahogy azok is nyitották a másik végén. Most az új gazdák távolról zsigerelek ki a zsákmányolt földet. A régi rendszer nem sok emléket hagyott, a folyóig valóban nagyrészt kultúrsivatag található. Ami a bejárt vidéken megmaradt, az sem sok, de talán ahhoz még elég, hogy megértsük és bemutassuk a tényezőket, amik a térség jelenlegi helyzetét alakították. Különös, hogy még egy ilyen kis és jelentéktelennek tűnő terület sorsát is meghatározta az elmúlt évtizedek megannyi történelmi nyavalyája. Hogy mögöttük – láthatóan vagy elfeledetten, netán elfedetten – ott vannak a dombok, völgyek és mindenfajta vizek, amelyek a természet terepasztalaként megalapozzák az emberi tevékenységet. Hiszen a természetes és a kultúrtájak az állandóság és a változás furcsa dinamikájában léteznek, mi emberek pedig egyszerre vagyunk elszenvedői és formálói.

Köszönöm Z. Karvalics László sok-sok segítségét.

kép | a szerző fotói